GENDER TENGLIGINI TA’MINLASHNING HUQUQIY-SIYOSIY KAFOLATLARI VA AMALIY MEXANIZMLARI: O‘ZBEKISTON VA MARKAZIY OSIYO TAJRIBASI

Abdullaeva Matluba Abdullaevna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
abdullayevamatluba222245@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada gender tengligini ta’minlashning xalqaro standartlari, milliy huquqiy kafolatlari va amaliy mexanizmlari O‘zbekiston misolida, Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan qiyosiy kontekstda tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2019-yilda qabul qilingan “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlar, 2030-yilgacha mo‘ljallangan Gender tenglik strategiyasi va saylov qonunchiligidagi gender kvotalarining (30 foizdan 40 foizgacha oshirilishi) samaradorligi baholanadi. Shuningdek, ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki, ijtimoiy himoya tizimi, zo‘ravonlikdan himoya qilish institutlari va gender statistikasi masalalari yoritiladi. Maqola mavjud muammolarni yoritib, gender tengligini real natijalarga aylantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: gender tengligi, teng huquq va imkoniyatlar, gender kvotalari, siyosiy vakillik, Barqaror rivojlanish maqsadlari, Gender strategiya – 2030, zo‘ravonlikdan himoya, ayollarning iqtisodiy faolligi, gender statistikasi, Markaziy Osiyo.

Аннотация: В статье анализируются международные стандарты, национальные правовые гарантии и практические механизмы обеспечения гендерного равенства на примере Узбекистана в сравнительном контексте стран Центральной Азии. Оценивается эффективность законов 2019 года «О гарантиях равных прав и возможностей женщин и мужчин» и «О защите женщин от притеснения и насилия», Стратегии достижения гендерного равенства до 2030 года, а также повышения гендерной квоты в избирательном законодательстве с 30 до 40 процентов. Рассматриваются вопросы экономического участия женщин, системы социальной защиты, институтов защиты от насилия и гендерной статистики. Выявляются существующие проблемы и обосновываются предложения по превращению формального равенства в реальные результаты.

DOI: 10.5281/zenodo.24240566

Ключевые слова: гендерное равенство, равные права и возможности, гендерные квоты, политическое представительство, Цели устойчивого развития, Гендерная стратегия – 2030, защита от насилия, экономическая активность женщин, гендерная статистика, Центральная Азия.

Abstract: The article examines international standards, national legal guarantees and practical mechanisms for ensuring gender equality, using Uzbekistan as the main case and placing it in a comparative Central Asian context. It assesses the 2019 Laws “On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men” and “On the Protection of Women from Harassment and Violence”, the Gender Equality Strategy to 2030, and the increase of the electoral gender quota from 30 to 40 percent. The study also covers women’s economic participation, social protection, institutions for protection from violence and the availability of gender statistics. The article identifies persisting gaps and substantiates proposals aimed at turning formal equality into measurable, real outcomes.

Keywords: gender equality, equal rights and opportunities, gender quotas, political representation, Sustainable Development Goals, Gender Strategy 2030, protection from violence, women’s economic participation, gender statistics, Central Asia.

Gender tengligi zamonaviy demokratik davlat va inklyuziv rivojlanishning asosiy mezonlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. U ayollar va erkaklarning rasmiy teng huquqliligini emas, balki ularning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotda real imkoniyatlardan teng foydalanishini ham anglatadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlarida gender tengligi alohida maqsad sifatida belgilanganligi mazkur masalaning global ustuvorligini ko‘rsatadi [3].

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda gender siyosati davlat boshqaruvining mustaqil yo‘nalishiga aylandi: maxsus qonunlar qabul qilindi, institutsional tuzilmalar shakllantirildi, uzoq muddatli strategik hujjat tasdiqlandi. Shu bilan birga, huquqiy kafolatlar va ularning amaliy natijalari o‘rtasida hamon farq saqlanib qolmoqda. Shu sababli tadqiqotning maqsadi gender tengligini ta’minlashning huquqiy-siyosiy asoslarini tahlil qilish, ularning samaradorligini mavjud ko‘rsatkichlar asosida baholash hamda takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

1) Gender tengligining xalqaro-huquqiy asosini BMTning Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi konvensiyasi (CEDAW, 1979), 1995-yilgi Pekin deklaratsiyasi va Harakatlar platformasi hamda 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari tashkil etadi [1; 2; 3]. Ushbu hujjatlar

davlatlardan nafaqat kamsitishni taqiqlashni, balki tenglikni ta’minlovchi faol choralarni – jumladan, vaqtinchalik maxsus chora sifatida kvotalarni, gender jihatdan sezgir siyosat va byudjetni – amalga oshirishni talab qiladi [15].

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, gender tengligi uch o‘zaro bog‘liq darajada ta’minlanadi: (1) huquqiy tenglik – qonunlarda kamsitishning bo‘lmasligi; (2) imkoniyatlar tengligi – ta’lim, mehnat, mulk va qarorlar qabul qilishga teng kirish; (3) natijalar tengligi – ko‘rsatkichlarda real o‘zgarishlarning kuzatilishi. Milliy siyosatning samaradorligi aynan uchinchi darajada, ya’ni o‘lchanadigan natijalarda baholanadi.

2) Milliy gender siyosatida burilish nuqtasi 2019-yil bo‘ldi. Shu yilning 2-sentabrida “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlar qabul qilindi [4; 13]. Birinchi qonun jamiyat va davlat ishlarini boshqarish, saylov jarayoni, mehnat, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarda teng huquq va imkoniyatlar kafolatlarini yagona hujjatda mustahkamladi, bevosita va bilvosita gender kamsitishni taqiqladi. Ikkinchi qonun psixologik, jismoniy, jinsiy va iqtisodiy zo‘ravonlik turlarini belgilab, jabrlanuvchilar uchun himoya orderi institutini joriy etdi.

Amaliyot himoya orderi muddatining dastlabki 30 kunlik chegarasi yetarli emasligini ko‘rsatdi: ko‘plab ayollar order berilganidan keyin ham takroran zo‘ravonlikka uchragan. Shu sababli keyingi qonunchilik o‘zgarishlari bilan order muddatini sud tomonidan bir yilgacha uzaytirish imkoniyati belgilandi [4]. Bu qonunchilikning amaliyot natijalariga qarab tuzatib borilayotganini ko‘rsatadi.

Strategik darajada 2021-yil 28-may kuni Oliy Majlis Senati tomonidan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi tasdiqlandi [5]. Strategiya Barqaror rivojlanish maqsadlariga mos ravishda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda ayollar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlarini ta’minlashni nazarda tutadi. Institutsional jihatdan Gender tenglikni ta’minlash komissiyasi (2019), Senatdagi tegishli qo‘mita va komissiyalar, Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi hamda davlat organlarida gender masalalari bo‘yicha maslahat kengashlari faoliyat yuritmoqda [4; 13].

3) Siyosiy vakillik gender tengligining eng ko‘zga ko‘rinadigan ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda siyosiy partiyalar ko‘rsatadigan nomzodlarning kamida 30 foizi ayollar bo‘lishi talabi 2004-yilda joriy etilgan [9]. 2024-yil 27-oktabrdagi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy kengashlar saylovlarida bu talab 40 foizga oshirildi; kvota partiya ro‘yxatlarida har besh nomzoddan kamida ikkitasi ayol bo‘lishini, shuningdek, majoritar okruglar bo‘yicha nomzodlarning 40 foizi ayollar bo‘lishini ko‘zda tutadi [7].

Natijalar kvotaning ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Parlamentlararo ittifoq (IPU) ma’lumotlariga ko‘ra, Qonunchilik palatasida ayollar soni 48 nafardan (32 foiz) 57 nafarga (38 foiz) oshgan [6]. Saylovda ayollar parlament nomzodlarining 44,74 foizini, mahalliy kengashlarga nomzodlarning 42,45 foizini tashkil etgan [7]. Ayni paytda Senat raisi va Vazirlar Mahkamasi rahbariyatidagi bir qator lavozimlarni ayollar egallashi ham rasmiy hujjatlarda qayd etilgan [12]. Bunda manbalardagi ko‘rsatkichlar hisoblash vaqti va metodikasiga qarab farq qilishini, shu bois tahlilda yagona rasmiy manbaga tayanish zarurligini ta’kidlash lozim.

Shu bilan birga, kvota nomzodlar ulushini ta’minlasa-da, saylangan o‘rinlar ulushini kafolatlamaydi [18]. Qiyosiy tadqiqotlar ayollar partiya ro‘yxatlarida kam raqobatbardosh o‘rinlarga qo‘yilishi mumkinligiga e’tibor qaratadi [11]. Shuning uchun kvotani nomzodlar ro‘yxatidagi o‘rinlar tartibi, partiyalarning ichki gender siyosati, ayol nomzodlarni tayyorlash va saylov kampaniyasi mablag‘larini teng taqsimlash bilan to‘ldirish zarur.

4) Gender tengligi faqat siyosiy sohada emas, iqtisodiy sohada ham o‘z ifodasini topishi lozim. Jahon banki 2024-yilda e’lon qilgan Mamlakat gender bahosiga ko‘ra, 2021-yilda ayollar va erkaklarning mehnat bozoridagi ishtiroki o‘rtasidagi farq 28 foiz bandni tashkil etgan, bu Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasining (yuqori daromadli davlatlarsiz) o‘rtacha ko‘rsatkichi – 19 foiz bandan yuqori. Hisob-kitoblarga ko‘ra, ayollar iqtisodiy faollikda erkaklar bilan teng ishtirok etganda milliy daromad taxminan 29 foizga yuqori bo‘lar edi [8].

Mazkur ma’lumotlar gender tengligi ijtimoiy adolat masalasigina emas, iqtisodiy o‘sishning omili ekanini ko‘rsatadi. Ayollarning tadbirkorlik va kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, bolalarga qarash xizmatlarini kengaytirish, uy mehnati yukini taqsimlash, ish joyida kamsitish va tazyiqqa qarshi mexanizmlarni kuchaytirish bu borada ustuvor yo‘nalishlardir. Ijtimoiy himoya tizimida manzilli yordam va “Ayollar daftari” kabi tizimlar yordamga muhtoj ayollarni aniqlashga xizmat qiladi, biroq ularning ta’sirini mustaqil baholash muhim.

5) Markaziy Osiyo mamlakatlari gender tengligini ta’minlashda turlicha yo‘llarni tanlagan [16]. Masalan, O‘zbekistonda kvota to‘g‘ridan-to‘g‘ri ayollarga nisbatan qo‘llanilsa, Qozog‘istonda kvota bir necha toifani birlashtiradi va ayollar uchun alohida minimal ulushni belgilamaydi; shu sababli u ayollar ulushining aniq oshishini kafolatlamaydi [11]. Bu qiyosiy misol kvotaning shakli uning natijaviyligiga bevosita ta’sir etishini ko‘rsatadi.

Georgetown universiteti Ayollar, tinchlik va xavfsizlik institutining 2025/26-yilgi indeksida Qozog‘iston 72-, Turkmaniston 74-, Qirg‘iziston 84-, Tojikiston 89-, O‘zbekiston esa 98-o‘rinni (181 ta davlat ichida) egallagan [10]. Indeks ta’lim, bandlik, adolat sudlovidan foydalanish, xavfsizlik kabi ko‘rsatkichlarni qamrab

oladi va mintaqada natijalar notekisligini ko‘rsatadi: siyosiy vakillikdagi yutuqlar boshqa sohalardagi ko‘rsatkichlar bilan to‘liq mos kelmaydi. Shu sababli mintaqaviy hamkorlik – tajriba almashish, qiyosiy monitoring va gender statistikasini uyg‘unlashtirish – alohida ahamiyat kasb etadi.

6) Tahlil natijalari gender tengligini ta’minlashda quyidagi muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi: huquqiy kafolatlarning amalda qo‘llanilishidagi tafovutlar; ayollarning mehnat bozoridagi past ishtiroki va rahbarlik lavozimlarida kam vakilligi; zo‘ravonlikdan himoya mexanizmlarining ayrim hududlarda yetarlicha qamrab olmasligi; gender statistikasi va moliyalashtirishdagi cheklovlar. Masalan, Gender Data Compass reytingida O‘zbekiston 56-o‘rinni egallagan bo‘lsa-da, eng past ball moliyalashtirish yo‘nalishida qayd etilgan [14]. Bu gender ma’lumotlarini barqaror yig‘ish va tahlil qilish uchun moliyaviy ta’minotni kuchaytirish zarurligini bildiradi.

Mavjud muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

• qonun hujjatlarini (shu jumladan, loyihalarni) gender ekspertizasidan o‘tkazishning majburiy tartibini joriy etish va uning natijalarini ochiq e’lon qilish;

• kvotani partiya ro‘yxatlaridagi o‘rinlar tartibi bo‘yicha qo‘shimcha talablar, ayol nomzodlarni tayyorlash dasturlari va saylovoldi mablag‘larini teng taqsimlash mexanizmlari bilan to‘ldirish;

• gender byudjetlashtirishni bosqichma-bosqich joriy etish va gender auditini muntazam o‘tkazish orqali davlat xarajatlarining ayollar va erkaklarga ta’sirini baholash;

• hududlar kesimida gender indikatorlari bo‘yicha monitoring tizimini yaratish va gender statistikasini barqaror moliyalashtirish;

• ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish uchun tadbirkorlik, kasbiy qayta tayyorlash va bolalarga qarash xizmatlarini kengaytirish;

• zo‘ravonlikdan himoya qilish tizimida profilaktika, reabilitatsiya markazlari va huquqiy yordamning hududlardagi qamrovini kengaytirish;

• ta’lim tizimida gender tengligi madaniyatini shakllantirish va oila institutining qadriyatlarini zamonaviy tenglik tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish;

• Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasida qiyosiy tadqiqotlar, parlamentlararo hamkorlik va ilg‘or tajriba almashinuvini muntazam asosga qo‘yish [17].

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda gender tengligini ta’minlashning huquqiy va institutsional asoslari so‘nggi yillarda sezilarli darajada mustahkamlandi: 2019-yilgi qonunlar, 2030-yilgacha mo‘ljallangan strategiya va saylov qonunchiligidagi kvotaning 40 foizgacha oshirilishi siyosiy vakillik ko‘rsatkichlarida ijobiy natijalar berdi. Shu bilan birga, gender tengligi faqat

qonunlar sonida emas, ularning amaldagi ijrosi va o‘lchanadigan natijalarda namoyon bo‘ladi. Iqtisodiy ishtirokdagi tafovutlar, rahbarlik lavozimlarida ayollarning cheklangan vakilligi, zo‘ravonlikdan himoya mexanizmlarining qamrovi va gender statistikasining moliyalashtirilishi hal etilishi lozim bo‘lgan ustuvor masalalar bo‘lib qolmoqda.

Shu bois keyingi bosqichda siyosatning e’tiborini rasmiy tenglikdan real tenglikka, ya’ni nomzodlar ulushidan saylangan o‘rinlar ulushiga, kafolatlardan ularning ijrosiga, hujjatlardan natijalar monitoringiga ko‘chirish zarur. Qonun ijodkorligi, gender byudjetlashtirish va audit, ma’lumotlarga asoslangan monitoring hamda mintaqaviy hamkorlikni uyg‘un qo‘llash gender tengligini inklyuziv boshqaruv, barqaror iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy barqarorlikning ishonchli poydevoriga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. BMT. Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi konvensiya (CEDAW), 1979.

2. Pekin deklaratsiyasi va Harakatlar platformasi. Ayollar masalalari bo‘yicha IV Butunjahon konferensiyasi, 1995.

3. BMT Bosh Assambleyasi. Dunyomizni o‘zgartirish: 2030 yilgacha Barqaror rivojlanish sohasidagi kun tartibi (5-maqsad – gender tengligi), 2015.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlari (02.09.2019 https://gov.uz/en/nokis/news/view/73877

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi SQ-297-IV-sonli qarori (28.05.2021). https://lex.uz/docs/5466673

6. Inter-Parliamentary Union (IPU Parline). Uzbekistan – Legislative Chamber, elections. https://data.ipu.org/node/187/elections

7. IFES. Elections in Uzbekistan: 2024 Parliamentary and Local Elections (Election Snapshot). https://www.ifes.org/tools-resources/election-snapshots/elections-uzbekistan-2024-parliamentary-and-local-elections.

8. World Bank. Uzbekistan – Country Gender Assessment 2024. https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/country-gender-assessment-2024

9. . Tashkent Assembly: key issues promoted at the 39th session of the Forum of Women Parliamentarians. https://uza.uz/en/posts/tashkent-assembly-key-issues-promoted-at-the-39th-session-of-the-forum-of-women-parliamentarians_706100

10. Georgetown Institute for Women, Peace and Security. Women, Peace and Security Index 2025/26: Uzbekistan. https://giwps.georgetown.edu/?p=1827

11. Times of Central Asia. Kazakhstan’s New Kurultai Elections: What the 30% Quota Could Mean for Women in Parliament. https://timesca.com/kazakhstans-new-kurultai-elections-what-the-30-quota-could-mean-for-women-in-parliament/

12. OSCE/ODIHR. Uzbekistan: parliamentary elections of 27 October 2024 (preliminary statement). https://uzdaily.ru/en/osce-voters-had-no-genuine-choice-in-technically-well-prepared-parliamentary-elections-in-uzbekistan

13. O‘zbekiston Respublikasi gender tengligi bo‘yicha qonunlar va hujjatlar ro‘yxati. https://gov.uz/en/wcu/pages/qonunlar

14. Open Data Watch. Gender Data Compass: Uzbekistan ranks 56th (2023). https://daryo.uz/en/2024/02/09/uzbekistan-ranks-56th-in-gender-data-ranking-2023-open-data-watch

15. Saidov A.X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq. –T.: “Adolat”, 2020. –456 b.

16. Kandiyoti D. Concerns and Strategies: Gender and Agrarian Change in Central Asia. –London: Routledge, 2021. – 280 p.

17. Karimova V.M. Gender psixologiyasi va munosabatlar nazariyasi. – Toshkent: “Noshir”, 2019. – 210 b.

18. Dahlerup D. Women, Quotas and Politics. –London: Routledge, 2006. – 320 p.